

RENASANSOWA RZECZPOSPOLITA I STAROŻYTNA PALESTYNA W LEKSYCE XVI-WIECZNYCH PRZEKŁADÓW EWANGELII NA JĘZYK POLSKI

Streszczenie

Wiek XVI to złoty wiek przekładów Ewangelii na język polski. Do opisu realiów starożytnej Palestyny polscy tłumacze używali leksyki obrazującej zarówno rzeczywistość renesansowej Rzeczypospolitej, jak i krainy, w której żył i nauczał Jezus Chrystus. Celem artykułu jest analiza wybranych leksemów z zakresu pożywienia, ubioru, budownictwa, środków płatniczych (w tym nazw osób związanych z finansami), które zostały wyekscerpowane z dziesięciu szesnastowiecznych przekładów Ewangelii na język polski.

Słowa kluczowe: Nowy Testament, Ewangelia, Biblia, szesnasty wiek, przekład, rzeczywistość

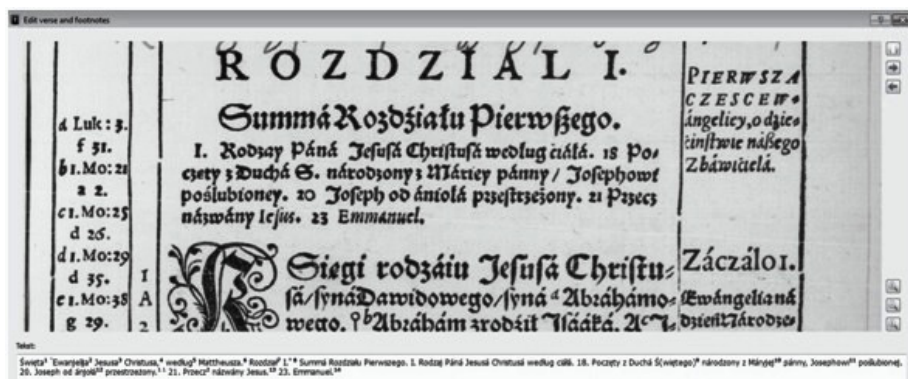
„Palestyna... Nazwa zawierająca taki ładunek treści historycznej, wywołująca tyle obrazów, owiana takim czarem, jest tak silnie zakotwiczona w pamięci ludzkiej, że przetrwała wszystkie zmienne koleje wieków” – słowa francuskiego pisarza Daniela Ropsa [1964, 3] o Palestynie dobrze opisują tę krainę nieustannie fascynującą archeologów, kulturoznawców i badaczy z innych dziedzin nauki. Dane o jej warunkach naturalnych, rozwoju kultury i polityki znane są nie tylko z publikacji naukowych, lecz także literatury pięknej pochodzącej z czasów starożytnych oraz z Pisma Świętego, które w szesnastym wieku w wyniku działań reformacyjnych na wielką skalę zaczęto tłumaczyć na języki narodowe. Różnice kulturowe między światem opisywanym w Biblii a ówczesną rzeczywistością powodowały trudności w doborze leksyki opisującej biblijne realia. Żeby temu zaradzić, w różny sposób adaptowano obce słowa, posilkowano się też leksyką opisującą realia współczesne. Tak jest także w wypadku polskich tłumaczeń Ewangelii. Celem artykułu jest analiza wybranych leksemów z dziesięciu szesnastowiecznych przekładów Ewangelii na język polski i zbadanie, czy w opisie realiów starożytnej Palestyny tłumacze wykorzystywali słownictwo obrazujące życie w polskich miastach i wsiach okresu Renesansu, czy wyrazy zapożyczone z języka greckiego, nazywające elementy kultury Bliskiego Wschodu i w różnym stopniu zaadaptowane w polskich przekładach.

Wybrane leksemy pochodzą z transkrypcji dziesięciu przekładów Ewangelii na język polski, które powstały w latach 2010-2014 w ramach projektu *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii* na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Kierownikiem grantu była Izabela Winiarska-Górska, pod której kierunkiem zespół dokonał krytycznej edycji Ewangelii pochodzących z następujących tekstów:

- obu królewieckich wydań Murzynowskiego, tj. z roku 1551 (tylko Ewangelia św. Mateusza) i 1553;
- Nowego testamentu z 1556 roku, wydanego przez Szarffenberga, a tłumaczonego przez Marcina Bielskiego;

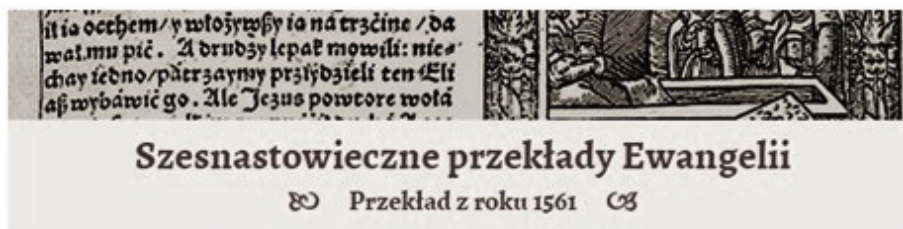
- Biblii w tłumaczeniu Jana Leopolda z 1561 roku;
- Biblii Brzeskiej z 1563 roku;
- dwóch przekładów Szymona Budnego z 1570 i 1572 roku;
- Nowego Testamentu w przekładzie Marcina Czechowica z 1577 roku;
- przekładów Jakuba Wujka z 1593 i 1599 roku.

Ewangelie z wyżej wymienionych przekładów zostały przetranskrybowane w programie *Ewangelie* stworzonym przez polonistę-informatyka Michała Rudolfa. „W edytorze tekstów Programu Ewangelie każdy werset ma przyporządkowane okno tekstu, które otwiera się po dwukrotnym kliknięciu w nie. Wersety są transkrybowane wyłącznie we właściwych oknach tekstu” [Winiarska-Górska 2010, 6].

Rys. 1. Okno transkrypcji w programie Ewangelie.

Program Ewangelie służy przede wszystkim do transkrypcji tekstów, jednak dzięki opatrzeniu tekstów przypisami fonetycznymi, fleksyjnymi czy semantycznymi stał się on programem ułatwiającym ich czytanie i rozumienie, a co za tym idzie – ekscerpcję materiału. Transkrypcje można również czytać oraz przeglądać na dwa sposoby na stronie internetowej projektu (www.ewangelie.uw.edu.pl). Pierwszy sposób umożliwia wyświetlanie i przeglądanie jednej Ewangelii. W tym celu na stronie projektu należy wejść w zakładkę *Przeglądarka tekstów*, a następnie w polu *Przekład* wybrać dowolną translację.

Mt 1

Święta Pana Jesu Krysta Ewanjelija podług Mátheussa Świętego ná XXVIII Kápitul rozdzielona. Cap(itulum): I. 1. Przodki Páná Jesu Krystá z ktorych poszedł wedle ciála opisuje, Anijoł dáje sprawę Jozephowi o poczęciu Pánny Máryjey poslubionej żony jego, i o synie ktorego porodzić miálla.

1. Księgi rodzáju Jesu Krystá, syná Dawidowego syna Abráhámowego.
2. Abráhám zrodził Isááka. Isáák záse zrodził Jakobá. Jakob też zrodził Judę i brácią jego.
3. Judás lepak zrodził Phares i Zarę z Thámár. Phares potym zrodził Esoná. Eson zrodził Arama.
4. Aram zrodził Aminádábá. Aminádáb zrodził Naasoná. Náason zrodził Sálmoná.
5. Sálmon zrodził Boosá z Rachab. Boos lepak zrodził Obedá z Ruth. A Obed zrodził Jessego. Jesse záś zrodził Dawidá Krolá.
6. Dawid potym Krol zrodził Sálomoná z onej ktora byłá Uryjaszowá.

Rys. 2. Widok transkrypcji Ewangelii z Biblii Leopoldy

Drugi sposób zdecydowanie ułatwia jednoczesne badanie leksyki pojedynczych wersetów równoległych dziesięciu przekładów Ewangelii. Przeglądarka wersetów równoległych umożliwia porównanie paralelnych wersetów, a to z kolei ukazuje różne odpowiedniki danego fragmentu tekstu. Aby skorzystać z przeglądarki, należy w polu *Przekład* wybrać opcję *Porównanie*. Na stronie pojawia się pojedynczy werset – w dziesięciu Ewangeljach, np. przykładowy Mt 2,3; przejście do następnego bądź poprzedniego wersetu jest łatwe i polega na kliknięciu odpowiedniej strzałki:

Szesnastowieczne przekłady Ewangelii

☞ Porównanie przekładów ☜

←

Przekład: Porównanie ▾

Werset: Mt ▾ 2 ▾ 3 ▾

⚙️ Opcje

→

Mt 2:3

1551
A Heród król gdy to usłyszał strwożył się i wszystko Hyjerusalem przy niem

1553
A Heród król gdy [to] usłyszał *strwożył się i wszystko Hierusalem *przy] niem

1556
A słyszac to Herod krol, zasmucil sie, i wszytko Jeruzalem z nim.

1561
Uslyszawszy to Herod Krol jal z soba trwozyc, i tudziez wszystko przy nim miasto Jeruzalem.

Rys. 3. Przeglądanie równoległych wersetów Ewangelii

Za pomocą wyżej opisanych narzędzi wyekscerpowałam leksemy należące do różnych pól tematycznych: pożywienie, ubiór, zagospodarowanie przestrzeni, stosunki społeczne, handel czy środki płatności. Badane słownictwo jest źródłem wiedzy o realiach starożytnej Palestyny i szesnastowiecznej Rzeczypospolitej, ponieważ w zebranych materiale znalazły się zarówno zapożyczenia z języków obcych nazywające realia obce (np. nazwy napoju alkoholowego: *sekara* czy *sycera*), jak i słownictwo rodzime albo przejęte z innych języków, ale określające desygnty bądź różne funkcje społeczne występujące w Europie w XVI-wieku (np. nazwa monety – *grosz*, nazwa urzędu – *starosta*).

Pewne różnice kulturowe uwidaczniają się przede wszystkim w leksyce z zakresu pożywienia. W starożytnej Palestynie „najprostsze, najwyklesze czynności życiowe, jak jedzenie, picie, są uświęcone, nieomal przebóstwione, stanowią bowiem częśćkę Bożego planu” [Rops 1964, 278-279]. Na kartach Starego i Nowego Testamentu znajduje się więc wiele odniesień do tej sfery codzienności Żydów. Ze względu na odmienne warunki środowiskowe pożywienie starożytnej Palestyny różniło się od pokarmów spożywanych w Europie. Zaskakujące może być np. przyrządzenie przez Żydów szarańczy. „Jadano je albo zagotowane szybko w osolonej wodzie, a tak przyrządzone miały smak bardzo zbliżony do krewetek [...]. Albo też po usunięciu głów i łapek suszono je w słońcu, potem zaś smażono w miodzie lub marynowano w occie [...]” [Rops 1964, 286]. Święty Mateusz wspomina o tych owadach w trzecim rozdziale swojej Ewangelii, kiedy wskazuje, czym żywił się Jan Chrzciciel: „A ten to Ján miał odzienie swé z sierści wielbradowyj i pas skorzany około biodr swoich a stráva je(go) była, szarańcze i miód leśny [Mt 3,4; fragment z przekładu z 1551].” W paralelnych wersach pozostałych przekładów pojawiają się leksemy przedstawione w tabeli nr 1:

Tabela 1. Tłumaczenie leksemu łacińskiego leksemu *locusta* i greckiego *akris* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii

Lokalizacja	1551	1553	1556	1563	1561	1570	1572	1577	1593	1599
Mt 3,4	Szarańcza		kobyłki		Szarańcza		akrydy		Szarańcza	

O tej osobliwości leksykalnej pisała m.in. Irena Kwilecka [2003, 245-251], która zwróciła uwagę na występujący w Wulgacie leksem *locusta* (grec. *akris*) W XVI-wiecznych przekładach Ewangelii na język polski tłumaczony jest on jako *szarańcza*, *kobyłki* i *akrydy*. Szarańcza to egzotyczny owad, niegdyś nieznanymi mieszkańcom Europy Zachodniej i Środkowej, zaś leksem *szarańcza* prawdopodobnie został zapożyczony na początku XVI wieku z języka tureckiego za pośrednictwem ruskiego. Etymologia wyrazu odsyła do koloru owada – *sary* ‘żółty, płowy’. Na gruncie polskim wykształcił się odpowiednik dla obcego leksemu, a mianowicie *kobyłka*. W ten sposób w staropolszczyźnie określano konika polnego, który przypomina szarańczę, jednak nie potrafi latać, tak jak ona. *Kobyłka* występuje jedynie w przekładzie z 1556 roku. Twórca kolejnych przekładów, Szymon Budny, nie przyjął ani zapożyczenia tureckiego, ani wyrazu *kobyłka*. W jego przekładzie pojawia się transkrypcja greckiego słowa *akris* – *akrydy*. Jak uzasadnia sam tłumacz na marginesie przekładu:

„Zostawiłem i tu greckie słowo Akrdies dlatego, że je różni różnie rozumieją. Jedni domnimają, żeby to były gruszki, drudzy, że raki, inszy to mają za rzepę, inszy za serduszka u ziół itd. Nasze tłumacze wszyscy szarańczą przełożyli, ale niepodobieństwo, aby on zacny mąż tak plugawe i jadowite miał jeść robactwo [Kwilecka, 2003, 249].”

Przykład ten dowodzi, że w wypadku trudności w przełożeniu leksemów określających nieznane Polakom realia starożytnej Palestyny tłumacze zastępowali obce wyrazy znanymi, odwołując się do realiów polskiego renesansu.

Podobny problem prawdopodobnie mieli tłumacze podczas przekładania na język polski wersetu Łk 1,15. U Leopolda brzmi on następująco: „bo będzie wielkim przed Panem. Winą i picią pijanego pić nie będzie: a będzie napełnion Duchą świętego jeszcze w żywocie matki swojej.” W wersecie występuje wyrażenie „picie pijane”. Jego tłumaczenie w pozostałych przekładach ukazuje tabela nr 2:

Tabela 2. Odpowiedniki wyrażenia *picie pijane* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii¹

Werset	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599
Łk 1,15	picie któryby upajało	Sycera	picie pijane	sekara	szykiera	szykiera	sekára	brak	sycera

Jednostki analityczne w postaci wyrażen „picie pijane” lub „napój pijany” występują w przekładzie z 1553 roku oraz w przekładach Jakuba Wujka, natomiast w pozostałych tłumaczeniach pojawiają się zapożyczenia „sycera, sekára, szyki era” pochodzące od łacińskiego „sicera” lub greckiego „sikera”, które z kolei wywodzą się z hebrajskiego „szeker”, oznaczającego ‘mocny napój sfermentowany, sporządzony z owoców, zwłaszcza daktyli, z niektórych zbóż i miodu’ [Chouraqui, 1955, 95]. Napój ten spożywano na weselach i biesiadach. Picie (lub „napój) pijany” to inaczej trunek, który może doprowadzić do stanu upojenia, a swoją drogą pierwotna odczasownikowa nazwa czynności „picie” staje się tu nazwą wytworu. Prawdopodobnie w XVI wieku na ziemiach polskich sycera nie była znana, stąd użycie przez tłumaczy jednostek analitycznych odwołujących się do określeń funkcjonujących w polszczyźnie renesansowej.

Leksemy z kolejnego pola tematycznego – ubiór – potwierdzają, że tłumacze Ewangelii przygotowywali translacje, patrząc przez pryzmat realiów rodzimych. W polu tym znajdują się m.in. leksemy „koszula, trzewiki” czy porównanie szat do śniegu. Wyraz „koszula” po raz pierwszy pojawia się w Biblii brzeskiej: „Rzekł tedy zwolennik on ktorego miłował

¹ W tabeli nie został uwzględniony przekład z 1551 roku, ponieważ jest to tylko Ewangelia wg św. Mateusza.

Jezus Piotrowi: Panci jest. I usłyszawszy Symon Piotr że to Pan był, przepasał się **koszulą** (ábowiem był nągi) i rzucił się w morze (Jn 21,7).” W XVI-wiecznej Rzeczpospolitej „koszulą” nazywano odzież noszoną bezpośrednio na ciele, a więc odzież spodnią:

‘szeroka odzież okrywająca niemal całe ciało, stanowiąca albo jedyny ubiór albo będąca częścią stroju, noszona bezpośrednio na ciele; strojnieszka, widoczna spod wierzchniego ubioru, często pięknie i bogato zdobiona na przodzie, wokół szyi oraz na rękawach haftem, naszyciami itp.’; ‘najprostsze odzienie mnichów; włosienica’ (SPXVI).

Prawdopodobnie leksem ten został zapożyczony z łaciny [Borejszo, 1990, 81]. Jego odpowiednikiem w przekładach z 1556, 1561, 1577, 1593 i 1599 roku jest „suknia”, który oznacza ‘wierzchni strój kobiecy lub męski’(SStp). W podstawie greckiej pojawia się natomiast leksem $\epsilon\pi\epsilon\nu\delta\omicron\tau\eta\varsigma$, który oznacza ‘szatę zwierzchnią, narzutkę’ (SGP), a więc jego znaczenie jest zbieżne ze znaczeniem ogólnosłowiańskiego wyrazu „suknia”.

Analizując leksykę przekładów Ewangeliiach używaną w odniesieniu do kultury Palestyny, należy przyjrzeć się wyrazom wykorzystywanym przez tłumaczy do określenia obuwia. Biorąc pod uwagę fakt, że w czasach biblijnych najbardziej rozpowszechnionym obuwem były sandały, dziwić może używanie przez tłumaczy np. leksemu „trzewiki”. Wyraz ten oznacza ‘lekkie obuwie ochraniające stopę’ (SStp), wywodzi się z prasłowiańszczyzny, a na gruncie języka polskiego prawdopodobnie został zapożyczony ze staroruskiego (Čerevii ‘rodzaj obuwia z jednego kawałka skóry; miękki bucik’(SEJPBor). Należy podkreślić, że wyraz „sandały” w ogóle nie występuje w przekładach. Być może tłumacze nie znali desygnotu, który jest przez niego określany lub po prostu inaczej go nazywali.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na porównanie koloru odzienia do śniegu, które występuje w Mt 17,2 np. w Biblii Leopolity: „szaty jego stały się białe jako śnieg”. W podstawie greckiej zamiast leksemu śnieg występuje $\phi\omega\varsigma$ ‘światło’ (Remigiusz 2014). Wygląda na to, że polscy tłumacze próbowali oddać biblijne porównanie, odwołując się do realiów występujących na terenie Polski czy szerzej Europy.

Kolejnym przykładem obrazującym, w jaki sposób opisywano w XVI-wiecznej leksyce biblijnej realia miejsc, w których żył i nauczał Jezus Chrystus, jest *ratusz*. Leksem ten występuje m.in. w Biblii Leopolity w Mk 15,16: „Wiedli go tedy żołnierze na Ratusz do sieni, i zwołali wszystkę rotę.” W wersetach równoległych obok *ratusza* pojawiają się leksem: *palac, dwór; sień ratuszna / ratuszowa*:

Tabela 3. Odpowiedniki leksemu *ratusz* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii

Werset	1551	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599
Mk 15,16	Brak	pałac, który jest Rathuszem	sień ratuszowa	ratusz	ratusz	ratusz	ratusz	Podworze, ktore jest ratuszem	sień ratuszna	Sień ratuszna

Leksem *ratusz* funkcjonuje w polszczyźnie od XV wieku, a został zapożyczony ze średnio-wysoko-niemieckiego (*rathus*, dziś niem. *Rathaus*, złożenie leksemów *rat* ‘rada’ i *hus* ‘dom’) (SEJPBor). W podstawie greckiej występuje leksem $\pi\alpha\upsilon\tau\omicron\pi\omicron\nu$, który z kolei jest zapożyczeniem z łacińskiego *praetorium* ‘urzędowa rezydencja namiestnika prowincji; pałac cesarski’ (SGP). Stosowanie niemieckiego zapożyczenia przez tłumaczy może wynikać z zakorzenienia tego leksemu w języku polskim. Wpływy języka niemieckiego były widoczne już w XIII wieku, co wiązało się z osadnictwem niemieckim. Wpłynęło ono na kształtowanie się miast i terminologii z nim związanej. Być może tłumacze dążyli do tego, aby Piśmo Święte w języku narodowym było jak najlepiej rozumiane przez odbiorców, w związku z czym zrezygnowali z zapożyczenia z języka łacińskiego na rzecz wyrazu dobrze znanego. *Palac* z kolei to ‘wielki, bogaty, ozdobny budynek; palatium; rezydencja władcy, magnata

lub dostojnika’. Jest to zapożyczenie z łacińskiego – palatium, które znaczy tyle co ‘dwór cesarski’. Nazwa pochodzi od jednego z rzymskich wzgórz Palatium, na którym znajdowała się siedziba cesarzy rzymskich (SGP). Na gruncie języka polskiego leksem *palac* pojawia się prawdopodobnie jednocześnie z leksemem *ratusz*. Przykład ten pokazuje, że w przekładach Ewangelii na język polski następuje mieszanie się nazw odnoszących się do realiów Bliskiego Wschodu i Europy.

Leksemy należące do kolejnego pola – nazw stosunków społecznych, a ściślej pospolitych nazw osobowych – również potwierdzają, że tłumacze odzwierciedlali obce realia za pomocą dobrze znanego na gruncie polskim słownictwa, które określało desygnaty występujące w XVI-wieku w ich najbliższym otoczeniu. Znalazły się tu takie leksemy jak: „starosta” czy „król”. Pierwsze dwa leksemy występują m.in. w Mk 13,9 w przekładzie Murzynowskiego z 1553 roku: „A wy strzeżcie samych siebie, Boć wás podadzą *do walnych sejmow] i do Bożnic, Będziecie bici, i przed *starosty] i krole wodżeni dła mnie na świadectwo im.” Ich odpowiedniki w pozostałych przekładach ukazuje tabela nr 4:

Tabela 4. Odpowiedniki leksemów *starosta* i *król* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii

Werset	1551	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599
Mk 13,9	brak	starosta krol	starosta krol	starosta krol	przełożony krol	przełożony krol	przełożony krol	starosta krol	starosta krol	starosta krol

Według Słownika staropolskiego „starosta” to:

1. ‘początkowo namiestnik królewski sprawujący na określonym terenie pełnię władzy w zastępstwie panującego (starosta generalny, ziemski), z czasem urzędnik sprawujący na określonym obszarze władzę administracyjną, sądowno-policyjną oraz zarząd dóbr królewskich (starosta grodowy), także tenutariusz dóbr królewskich (starosta niegrodowy) lub ich zarządca [...]’
2. ‘zwierzchnik, przełożony, zarządca, naczelnik, też rządca, namiestnik, praefectus, praepositus, procurator’ (SStp).

Starosta to leksem ogólnosłowiański (psł. *starosta ‘człowiek najstarszy wiekiem lub rangą, naczelnik, przywódca’) i wywodzi się od prasłowiańskiego rdzenia *starъ (SEJPBor). W podstawie greckiej występuje natomiast określenie ἡγεμών, (‘przewodnik, drogowszak, dowódca, wódz, monarcha, panujący’ [SGP]), który w interlinearnym przekładzie Nowego Testamentu tłumaczony jest jako ‘namiestnik’ [Popowski, 2014]. Zarówno leksem słowiański, jak i grecki określają urzędnika wysokiej rangi, którym w czasach Chrystusa był np. namiestnik Judei – Poncjusz Piłat. W XVI-wiecznych przekładach Ewangelii na język polski jest on określany wyłącznie za pomocą leksemu „starosta”, np. w Mt 27,11 w przekładzie z 1551 roku: „A Jesus stanął przed starostą i pytał go starosta, rzeknąc, Ty jesteś król żydowski? [...]” W pozostałych przekładach występuje ten sam leksem.

W cytowanych wersetach zostało użyte inne słowo o genezie prasłowiańskiej, a mianowicie *król* (psł. *korľь). Leksem ten pochodzi od imienia cesarza Franków Karola Wielkiego i został zapożyczony prawdopodobnie na przełomie VIII i IX wieku. W języku polskim zanotowano go w XIV wieku: „Imię własne dobrze znanego Słowianom wybitnego władcy stało się wyrazem pospolitym oznaczającym koronowanego władcę (SEJPBor).”

Mk 13,9 w przekładzie Murzynowskiego na uwagę zasługuje jeszcze wyrażenie „walne sejmy”. Jest to wyraźne nawiązanie do realiów Rzeczypospolitej, w której walne sejmy zaczęły funkcjonować w XIV wieku i decydowały o najważniejszych sprawach w państwie.

Leksyka XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na język polski uwidacznia różnice kulturowe również w zakresie środków płatności i określeń osób zajmujących się obrotem pieniądzy. W czasach Chrystusa za towary płacono m.in. drachmą (gr. δραχμή). Leksem określający starożytną monetę pojawia się w Łk 15,8 m.in. w przekładzie z 1570 roku: „Albo która niewiasta mając drachm dziesięć, jeśliby zgubiła drachmę jedną, aż nie zázęga świece, i miecie dom, i szuka z pilnością, aż ją najdzie?.” Jego odpowiedniki w pozostałych przekładach obrazuje tabela nr 5:

Tabela 5. Odpowiedniki leksemu *drachma* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii

Werset	1551	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599
Łk 15,8	brak	grosz	grosz	grosz	drągma	drachma	drachma	drachma	grosz	drachma

Słowo *drachma* występuje w przekładach Szymona Budnego, Marcina Czechowica i w Ewangelii z przekładu Jakuba Wujka z 1599 roku. W Biblii brzeskiej odpowiada mu *dragma*. W pozostałych translacjach tłumacze użyli nazwy monety, która była i w dalszym ciągu jest środkiem płatności w Polsce. Leksem *grosz* zanotowano na gruncie języka polskiego w XIV wieku i oznaczał on setną część złotego, a w późniejszych wiekach srebrną monetę o różnej wartości (SEJPBor). Wyraz *grosz* został zapożyczony z łacińskiego (*denarius grossus* ‘gruby denar’ za pośrednictwem staroczeskiego (*groš*).

Analizując leksykę z zakresu środków płatności, należy przyjrzeć się nazwom pospolitym określającym osoby zajmujące się zarządzaniem pieniędzmi: „monetarz, bankierz, brakarz, kupiec”, kontekstowo zastępowanym derywatami składniowymi, jak „ten co handluje pieniędzmi.” Znajdują się one np. w Mt 25,27. W przekładzie z 1551 roku werset ten brzmi: „miałeś był tedy pieniądze moje rzucić monetárzum, a ja bych był przyszedwszy wziął co mojego jest z lichwą.” Odpowiedniki leksemu „monetarz” występujące w pozostałych przekładach zawiera poniższa tabela:

Tabela 6. Odpowiedniki leksemu *drachma* w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii

Werset	1551	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599
Mk 25,27	monetarz	monetarz	brakarz	bankierz	kupiec	bankierz	bankierz	ten co pie- niądź- mi han- dluje	ten co pie- niądź- mi han- dluje	bankierz

W przekładzie Murzynowskiego i Szarffenberga użyty został leksem „monetarz”. Utworzono go od leksemu *moneta*, który z kolei został zapożyczony z języka łacińskiego (łac. *moneta*) i oznacza ‘metalowy znak pieniężny z wybitym na nim wizerunkiem, napisem i godłem państwa, które go puściło w obieg’. Wyraz *moneta* to zapelatywizowana nazwa własna *Moneta*, którą określana była rzymska bogini Junona. Obiecywała ona Rzymianom, że „nie doświadczą braku pieniędzy, jeśli będą prowadzić sprawiedliwą wojnę” (WSEH). W polszczyźnie słowo *moneta* zanotowano po raz pierwszy w XV wieku w znaczeniu ‘pieniądz, gotówka’. Na gruncie polskim leksem „monetarz” jest derywatem mutacyjnym utworzonym w derywacji sufiksальной poprzez dodanie sufiksu *-arz*, wskazującego na wykonawcę czynności. Jest to kolejny przykład użycia w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii na język polski słownictwa odnoszącego się do realiów Rzeczypospolitej, a co więcej - utworzonego zgodnie z polskim systemem morfologicznym.

Odpowiednikiem analizowanych leksemów jest także *brakarz* ‘wymieniający pieniądze, sortujący towar’(SStp). Może on pochodzić od średnio-niemieckiego *braken* ‘sortować

towar, odrzucając rzeczy wadliwe' (SEJPBor). Wyraz *brakarz* jest więc zapożyczeniem, zaadaptowanym w polszczyźnie za pomocą derywacji sufiksальной. Kolejne określenie – *bankier* – zostało utworzone od leksemu *bank*, który z kolei jest wyrazem międzynarodowym. Został zapożyczony z łaciny: *banca, bancus* 'ława, stolik, kantorek'. W starożytności bankami nazywano stoliki, na których dokonywano transakcji finansowych. Znaczenie to uległo zmianie i *bank* zaczął oznaczać 'instytucję zajmującą się obrotami pieniężnymi'. *Bankier* to XVI-wieczna nazwa osoby zawodowo zajmującej się wypożyczaniem pieniędzy (WSEH). Pozostałe nazwy występujące w przytoczonym wersecie z Ewangelii to *kupiec* oraz jednostka analityczna „ci co pieniędzmi handlują”. *Kupiec* jest leksemem utworzonym od czasownika kupić, mającego pochodzenie prasłowiańskie: *kupiti. Z kolei czasownik użyty w jednostce analitycznej – *handlować* – pochodzi od niemieckiego *Handel* 'trudnienie się kupnem, sprzedażą' (WSEH). Leksem *pieniądz* jest natomiast dziedzictwem prasłowiańskim (*penegь), zapożyczonym ze staro-wysoko-niemieckiego *pfenning*. Wydaje się, że czasownik *handlować* (w znaczeniu 'zajmować się handlem, dokonywać transakcji handlowych') użyty w przytoczonej jednostce analitycznej rozszerzył swoje znaczenie. Odnosi się on bowiem nie tylko do określonego towaru [Młynarczyk, 2010, 28], lecz także do środka płatności za towary.

Analiza leksyki z pola tematycznego środka płatności z uwzględnieniem nazw osób zajmujących się zarządzaniem pieniędzmi ukazuje bogactwo leksyki XVI-wiecznych przekładów Ewangelii. W większości są to zapożyczenia z języka niemieckiego, których funkcjonowanie w XVI-wiecznej polszczyźnie uwarunkowane było kontaktami handlowymi Polaków z zachodnimi sąsiadami.

Leksemy ukazane w niniejszym artykule stanowią niewielką częśći zasobu leksykalnego XVI-wiecznych przekładów Ewangelii. Sygnalizują one, że tłumacze przekładający Ewangelie w XVI-wieku z jednej strony używali słownictwa zakorzenionego w języku polskim i być może ułatwiającego zrozumienie Pisma Świętego w języku narodowym (*trzewik, ratusz, bank*), z drugiej jednak – nie wszystkie leksemy pochodzące z greki zastępowali odpowiednikami rodzimymi. Tak było m.in. w wypadku nazwy napoju alkoholowego (*sycera*) lub określenia szarańczy (*akrydy*). Wśród przedstawionych leksemów znalazły się więc zarówno leksemy należące do dziedzictwa prasłowiańskiego, jak i adaptacje leksemów greckich.

LITERATURA

- Abramowiczówna Zofia (red.). 1962. *Słownik grecko-polski, t. 1-4* [SGP]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borejszo Maria. 1990. *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Boryś Wiesław. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJPBor]. Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Chouraqui Andre. 1955. *Życie codzienne ludzi Biblii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna. 2008. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego* [WSEH]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwilecka Irena. 2003. *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Poznań: UAM Wydział Teologiczny, PAN Instytut Sławistyki.
- Popowski Remigiusz, Wojciechowski Michał. 2014. *Grecko-polski Nowy Testament: wydanie interlinearne*. Warszawa: Vocatio.
- Młynarczyk Ewa. 2010. *Polskie słownictwo handlowe XVI i XVII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Rops Daniel. 1964. *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

- [www 1] Erazm z Rotterdamu. 1516. *Novum instrumentum omne*.
http://www.europeana.eu/portal/record/03486/BibliographicResource_3000022661370.html.
- [www 2] *Słownik polszczyzny XVII-wieku*, t. 1: A-Bany – t. 36: Rozat–Rozyrkość [SPXVI]. 1966–2011 (dostęp 2 maja 2015).
- [www 3] Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowym im. Ossolińskich.
<http://kpbc.umk.pl/publication/17781> (dostęp 2 maja 2015).
- [www 4] *Słownik staropolski*, t. 1–11, red. Urbańczyk Stanisław (t. 1–9), Twardzik Waław (t. 9–11) [SSStp]. 1953–2002. Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
<http://www.rcin.org.pl/publication/39990> (dostęp 2 maja 2015).
- [www 5] *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*. 2010–2013. Warszawa.
<http://www.ewangelie.uw.edu.pl/> (dostęp 2 maja 2015).
- [www 6] Winiarska-Górska Izabela. 2010. *Instrukcja transkrypcji w Przeglądarce szesnastowiecznych przekładów Ewangelii. Zasady szczegółowe wraz z przykładami*. Warszawa.
<http://www.ewangelie.uw.edu.pl/materialy.php> (dostęp 2 maja 2015).

RENAISSANCE POLISH REPUBLIC AND ANCIENT PALESTINE IN THE LEXIS OF POLISH TRANSLATIONS OF GOSPELS IN THE 16TH CENTURY

Abstract

The 16th century was the golden age of the Polish translations of the Gospels. To describe the reality of ancient Palestine, Polish translators used the proper lexis for Polish reality of the 16th century and the proper lexis for Palestinian reality. The aim of the paper is to analyse the lexis concerning meals, clothes, buildings, names of social functions and funds, including the names of people who administrated the finance. The lexis was selected from ten Gospels translated into Polish in the 16th century.

Key words: New Testament, Gospel, Bible, the sixteenth century, translation, reality